

פתיחה

כפי שראינו בעבר (ראש השנה שנה ב'), אחד הפיוטים המפורסמים בסליחות הוא "מכניסי רחמים". פיוט זה מופיע כבר בסידורו של רבי סעדיה גאון, ותוכנו תפילה למלאכים שיכניסו את תפילותינו לפני הקב"ה. אמירת הפיוט עוררה מחלוקת גדולה בין הפוסקים האם מותר לאומרו, כיוון שבפיוט זה פונים אל המלאכים שיתפללו עלינו ולא פניה ישירות לקב"ה:

א. דעת האוסרים: חלק מהראשונים ביניהם **המאירי** (סנהדרין לח ע"ב) ו**האורחות חיים** (ק"ש, יט) התנגדו לאמירת הפיוט "מכניסי רחמים" הפונה למלאכים, ולשיטתם יש איסור לאומרו. כך כתב גם **המהר"ם מרוטנבורג** (ס"י רע) והוסיף לראייה, שלא מצינו בתפילת האבות או הנביאים שהם התפללו למישהו אחר מבלעדי הקב"ה.

כדברי הראשונים הנ"ל, כתבו באחרונים **המהר"ל** (נתיב עולם, יב) **הקרוב נתנאל** (ר"ה א, ו) ו**החתם סופר** (או"ח קסו), שאמנם לא ביטל את המנהג להגיד בקהילתו מכניסי רחמים (כנראה מפני שהציבור היה מורגל באמירתו), אבל היה מאריך באמירת נפילת אפיים עד שהציבור היה מסיים להגיד את הפיוט. ובלשונו של המהר"ם מרוטנבורג:

"צריך להרחיק מהשיתוף לגמרי, שלא תאמר הואיל שאני מוצא המלאכים והגלגלים מושלים בעולם אקבלם באלהות, תלמוד לומר לא יהיה לך אלוהים אחרים על פני. ואסור לתת אותם אמצעיים בין השם ובינינו. גם מה שנהגו ואומרים במקצת מקומות מכניסי רחמים הכניסו וכו' לא טוב המנהג ההוא, ומעשיך יקרבוך, לא המלאכים ולא זולתם."

ב. דעת המתירים: לעומתם **שיבולי הלקט** (ס"י רפב) וראשונים נוספים חלקו וכתבו, שאין בעיה לומר את הפיוט - ונראה שכך נוהגים ברוב המקומות בפועל. הם לא חששו לדברי האוסרים, כיוון שישנם מקורות בבבלי מהם עולה שאין בעיה להתנסח באופן מעין זה. לדוגמא, הגמרא בברכות כותבת, שאדם הנכנס להתפנות, מבקש מהמלאכים שלא יעזבו אותו בזמן שהוא בבית הכסא. בנוסף לפיוט מכניסי רחמים, נאמרים במהלך התפילה פיוטים רבים שהתחברו במהלך הדורות. בעקבות כך נעסוק השנה בשאלה, האם אכן מותר לומר פיוטים במהלך התפילה או שיש בכך הפסק. כמו כן נראה את דיוני המפרשים ביחס לרבי אלעזר הקליר, האם הוא אכן תנא, והאם יש שיבושים בפיוטיו.

אמירת פיוטים

האם מותר לומר פיוטים בשעת התפילה? וודאי שכאשר מדובר במקומות בהם מותר להפסיק, לדוגמא לפני קריאת התורה וכדומה, אין באמירתם איסור. נחלקו הראשונים, במקומות בהם יש איסור להפסיק האם מותר לומר פיוטים, מחלוקת, שכפי שנראה, נובעת גם מהחשיבות שנתנו למנהגי אבות:

א. רב נחשון גאון (ס"י קעט) ו**היד רמ"ה** (מובא בטור או"ח סח) כתבו, שאין לומר פיוטים בזמן קריאת שמע וברכותיה, ובטעם הדבר הביאו שני נימוקים. נימוק ראשון, המשנה במסכת ברכות (א, ד) כותבת, שבמקום שנהגו להאריך אסור לקצר, ולהפך. רש"י ביאר, שכאשר יש ברכה קצרה בברכות קריאת שמע אסור להאריכה - ומכאן שאסור להוסיף פיוטים בברכות קריאת שמע.

נימוק שני, מבוסס על דברי הגמרא במסכת ברכות (מ ע"א). הגמרא מביאה מחלוקת בין התנאים, מה דינו של המשנה ממטבע הברכה שקבעו חכמים. לדעת רבי מאיר יצא ידי חובה ולדעת רבי יוסי לא יצא. כיוון שלהלכה נפסק כדעת רבי יוסי, המוסיף פיוטים במקומות שאסור להוסיף, אינו אלא טועה. ובלשון הטור המביא את דברי היד רמ"ה:

"והרמ"ה נשאל על זה והשיב כך ראינו שאסור להפסיק והרי בפירוש שנינו ברכות במקום שאמרו לקצר אינו רשאי להאריך ועוד שנינו כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות לא יצא ידי חובתו. ואשר הוגד לכם שאני יושב ביניהם ושומע ושותק אמת הוגד לכם ולא מפני שהדבר ישר בעיני אלא כדי שלא אמנע עצמי מסדר הקדושות והקדישים."

ב. רבינו תם (ספר הישר ס"י ג) ו**הטור** (שם) כתבו, שמנהג אשכנז לומר את הפיוטים הנקראים קרוב"ץ (קול רינה וישועה באהלי צדיקים), ודחו את ראיות האוסרים. את הראייה הראשונה מהמשנה בברכות דחה רבינו תם, שכוונת המשנה לומר שאסור להוסיף עניינים נוספים בברכה שתגרום לה להיות ברכה בעלת עניינים שונים, המחייבת בנוסף לפתיחה בברוך אתה ה', גם סיום בנוסח זה.

את הראייה השנייה שאסור לשנות ממטבע שקבעו חכמים, דחו על בסיס אותו עיקרון. כאשר הגמרא אומרת שאסור לשנות כוונתה למקרים בהם נוסח הברכה 'ברוך אתה ה' משתנה על ידי כך, אבל כאשר מדובר בברכה ארוכה אין מניעה להוסיף פיוטים במהלכה - וכיוון שראיות האוסרים נדחו, אין לבטל אמירת פיוטים שתיקנו גדולי עולם (ועיין הערה¹).

במהלך שמונה עשרה

לדעת היד רמ"ה האוסר לומר בזמן קריאת שמע פיוטים, וודאי שאין להוסיף בזמן חזרת הש"ץ. בדעת המתירים דנו האם מותר להוסיף פיוטים. הגמרא במסכת ברכות (לד ע"א) כותבת, שעל אף שבברכות האמצעיות (דהיינו מברכת "אתה חונן") ניתן להוסיף בקשות אישיות, בשלוש הברכות הראשונות והאחרונות אין לבקש. נחלקו הפוסקים, האם לציבור מותר לבקש בקשות:

א. רב האי גאון (מובא ברשב"א ד"ה הא) כתב, שכאשר הגמרא אומרת שאין לבקש בקשות, כוונתה הן ליחיד והן לציבור. **ב. הרשב"א** (שם) ו**הרא"ש** (ה, כא) חלקו וסברו שמותר לציבור, ולראייה שהרי אומרים 'על הניסים' בפורים וחנוכה, למרות שהם בשלוש הברכות האחרונות. עוד הוסיף הרא"ש על בסיס הבנה זו, שמטעם זה נוהגים לומר פיוטים בברכות אלו.

¹ עם זאת יש להעיר, שלמרות שרבינו תם הדגיש שהפיוטים קשורים לברכות בהן הם נאמרים, במקרים רבים הפייטנים (שלא בהכרח היו תלמידי חכמים), הוסיפו במהלך הפיוטים גם מילים שאינן קשורות לעניין בו עוסקים באופן ישיר. כמו כן יש שביקרו את הפיוטים מסיבה צדדית, שבזמן אמירת הפיוט רבים מהמתפללים מדברים, או שבגללם מפסידים קריאת שמע בזמנה וכדומה.

להלכה

לגבי פסק ההלכה בשתי המחלוקות שראינו - פיוטים בקריאת שמע ופיוטים בחזרת הש"ץ, נחלקו השולחן ערוך והרמ"א:

א. **השולחן ערוך** (סו, א. קיב, ב) פסק כדעת הסוברים, שאין לומר פיוטים לא בחזרת הש"ץ ולא בזמן אמירת ברכות קריאת שמע. עם זאת פסק שמותר לומר 'זכרנו לחיים' 'ומי כמוך' למרות שמדובר בהוספה על התפילה, כיוון שמדובר בהוספה קצרה מאוד הנוגעת לענין הברכה, ולא מעורבים בה בקשות אישיות (עיין שו"ת הרמב"ם סי' קפד).

ב. **הרמ"א** (שם) חלק ופסק כרבינו תם, שיש לומר פיוטים בזמן התפילה, וכן פסק **הב"ח** (שם, ג) שהוסיף שבמקומו נמצא אחד שזלזל באמירת הפיוטים בתפילה וביטלם בבית הכנסת שלו, ולא חלפה שנה ונפטר. למרות חשיבותם כתב הרמ"א, שהרוצה ללמוד בהרהור בזמן קריאתם, יכול מעיקר הדין, אך לכתחילה לא יעשה כך שמא יבוא לידי דיבור, ובלשונו:

"ויש אומרים דאין איסור בדבר וכן נוהגין בכל המקומות לאמרם, והמיקל ואינו אומרם לא הפסיד. ומכל מקום לא יעסוק בשום דבר, אפילו בדברי תורה. ומכל מקום מי שלומד על ידי הרהור שרואה בספר, לית ביה איסורא אלא שמתוך כך יבואו לדבר ויבואו לידי הפסק. ועל כן אין לאדם לפרוש עצמו מהציבור במקום שנהגו לאמרם, ויאמר אותם עמהם."

ג. בדעת **הגר"א** (מעשה רב קכז. קסג) יש מעין סתירה. מצד אחד פסק שאין לומר פיוטים בברכות קריאת שמע, ויש להעבירם לאחר התפילה. מצד שני נקט, שאין מניעה לומר בימים נוראים פיוטים אפילו בתוך התפילה.

הנצי"ב (משיב דבר א, יג) כתב ליישב, שאכן מעיקר הדין אין להפסיק גם בימים נוראים, אלא כיוון שמדובר בימי דין, חרגו מההלכה הפשוטה. **הרב אליקים קרומביין** (מורשת הגר"א, 25) העלה אפשרות אחרת, שמדברי התוספתא (ברכות א, ו) עולה, שבימים נוראים יש עניין להאריך בתפילות. לכן, על אף שבשאר ימות השנה אמירת הפיוט מהווה הפסק, בימים אלו לא כך.

רבי אלעזר הקליר

לאחר שראינו את דיון הפוסקים סביב אמירת הפיוטים בתפילה, נסיים בדיון הפרשנים סביב אחת מהדמיות הבולטות בעולם הפיוט, רבי אלעזר הקליר, שחיבר מאות פיוטים, שחלקם נכנסו לתפילה בעיקר בסידורי האשכנזים. דנו הפרשנים, מתי חי:

א. **התוספות** (חגיגה יג ע"א ד"ה ורגלי) כתבו על בסיס הבנתם בדברי המדרש, שרבי אלעזר הקליר היה תנא, בנו של רבי שמעון בר יוחאי. משום כך כתבו, שאין למחוק מפיוטיו מילים מסוימות הסותרות דברי הבבלי, כיוון שיסד את דבריו על בסיס הירושלמי והוא אינו מחוייב לדברי הבבלי. כך הביא גם **הרב חיים ויטאל** (דרושי עלינו לשבח), ששמע שכך הייתה דעת האר"י. ובלשון התוספות:

"יש מגיהין בקדושתא שיסד הקליר וחיות אשר הנה מרובעות לכסא כף רגל חמש מאות וחמש עשרה ומוחקים הוי"ו. ומיהו בחנם מחקוהו שיסד דבריו ע"פ הירושלמי וכן היה דרכו שבכמה מקומות היה מניח שיטת הש"ס שלנו כדי לאחוז שיטת הש"ס ירושלמי שהוא היה תנא והוא היה רבי אלעזר ברבי שמעון."

ב. **הזכרון יוסף והרב אפרים מרגליות** חלקו וסברו שרבי אלעזר הקליר חי כשלוש מאות שנה לאחר חיתום הגמרא (בערך בשנת 600 לספירה), וזו הדעה המקובלת גם בין החוקרים. הסיבה להבנה זו נעוצה בכך שמצאו שירים רבים משיריו בגניזה בקהיר, בהם יש התייחסות לכיבוש הנוצרי שהיה לאחר זמן הגמרא, והתייחסות מעטה לכיבוש הערבי, כך שחי בסביבות תקופה זו.

כמו כן, סגנון הפיוט מתאים לתקופה זו, ואף ניתן להוכיח עמדה זו מכך שמשמע מדבריו שחגגו באזורו יומיים ראש השנה, ושלא כמנהג הישראלי לחגוג יום אחד (עיין בדף לראש השנה שנה ד'). בנוסף, עולה מדבריו שסיימו את התורה פעם בשנה, ושלא כמנהג ארץ ישראל לסיים פעם בשלוש שנים (עיין בדף לשמחת תורה שנה ב').

היחס לפיוטיו

נחלקו המפרשים, כיצד יש להתייחס לפיוטי רבי אלעזר הקליר:

א. **האבן עזרא** (קהלת ה, א) כתב שאין להכניס את פיוטי הקליר לתפילה, ומנה ארבעה שיבושים מרכזיים: **הראשון**, בפיוטיו יש יותר מדי משלים, ופעמים רבות לא ניתן להבין למה כוונתו. **השני**, בפיוטיו הוא מוסיף הרבה פעמים את לשונות הגמרא, דבר שלדעת האבן עזרא יש בו גנאי, כיוון שהתפילה צריכה להיות בעברית ולא בלשונות זרים (עיין בדף לפרשת כי תבוא שנה ד').

השלישי גם כאשר כתב הקליר בעברית, יש בדבריו הרבה טעויות לשון. לעיתים נתן למילים משקל לא נכון ועיוות משמעותן, לעיתים התבלבל בין צורת זכר וצורת נקבה. **הרביעי**: הוא משתמש פעמים רבות במשלי חז"ל, שהם אינם כפשוטם, ויש להשתמש בלשון המקרא. נראה שבגלל ביקורתו וביקורת משוררים ספרדים נוספים, אין בסידורי ספרד מפיוטיו. ובלשונו:

"יש בפיוטי רבי אלעזר הקליר ארבעה דברים קשים: הדבר האחד כי רובי פיוטיו חידות ומשלים. והדבר השני שפיוטיו מעורבים בלשון תלמוד ומי הביאנו בצרה הזאת להתפלל בלשונות נוכריות. והדבר השלישי אפילו המלות שהם בלשון הקדש יש בהם טעויות גדולות. והדבר הרביעי שכל פיוטיו מלאים מדרשות ואגדות."

ב. **האר"י** (דרושי עלינו לשבח), בין השאר בגלל הבנתו שרבי אלעזר הקליר הוא התנא רבי אלעזר בנו של רבי שמעון, חלק על האבן עזרא. **הרב חיים ויטאל** העיד עליו, שבתפילתו אמר רק את פיוטי התנאים, רבי אלעזר בן ערך, רבי עקיבא והקליר, שכולם התייסדו על פי הקבלה, אך לא פיוטי משוררי ספרד, כדוגמת האבן עזרא, רבי שלמה אבן גבירול וכדומה.

גם הפוסקים האשכנזים התייחסו לפיוטיו בכבוד (ואכן פיוטיו מופיעים בסידורי אשכנז), **ורש"י ובעלי התוספות** מתייחסים לדבריו מספר פעמים (עיין לדוגמה תוספות ראש השנה כז ע"א ד"ה כמאן). עוד יש להעיר, שגם אם ביקורתו של האבן עזרא נכונה, יש שכתבו שמפיוטי הקליר למדים דברים רבים, שפה עשירה, ומורכבות הפיוטים שכתב ביחס לתקופה בה חי.

שנה טובה! קח לקרוא בשולחן החג, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו²...

² מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com